
Культурологія

УДК 165.9:130.2

Волков Сергій Михайлович
доктор культурології, професор

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

У статті розглядається сутність еволюційної трансформації культурології з урахуванням відображення світогляду людини в її реальному та ірреальному сприйнятті світу. Розглядаються концепції, в яких гранично широке трактування моделей культури, картин світу виходить не тільки з системи людського знання, а й з пізнавального процесу в системі існуючого світогляду та світорозуміння. Приділяється увага дослідженню цих процесів українськими вченими.

Ключові слова: еволюція, культурологія, людина, картина світу.

У науці про культуру затвердилася низка певних концепцій, підходів та парадигм: еволюціоністська; плюралістична; концепція ігрової культури; ідеї, розвинені в межах структуралізму; матеріалістична теорія й ін. Їхній аналіз дає змогу виділити основні властиві їм принципові положення. При цьому можна побачити, що у всій безлічі часом прямо протилежних ідей все-таки є щось загальне, а саме те, що культура майже завжди розглядається в площині еволюції людства.

Те, що ми вже знаємо про культуру, можна вважати нашим знанням, але і воно не може бути істиною, оскільки протягом століть знання піддається змінам, еволюціонує та трансформується завдяки науковим дослідженням та бажанню людини дізнатися про навколишній світ культури та місце людини в ньому. Відтак, вплив культури на еволюцію людини стає актуальною темою сучасних досліджень.

Мета статті – розглянути еволюційну трансформацію культурології з урахуванням відображення світогляду людини в її реальному й ірреальному сприйнятті світу.

Культурологія – відносно молода галузь науки, що формується на стику соціально-наукового й гуманітарного знання. Як відомо, термін "культурологія" введено до наукового обігу американським антропологом Л. Уайтом (1900–1975). У працях "Наука про культуру", "Концепція еволюції в культурній антропології. Антологія досліджень культури" [8; 9] він виділив культурологію як самостійну науку в комплексі суспільних наук, зокрема антропології. Водночас західним науковим співтовариством цей термін прийнятий не був і нині такої наукової дисципліни з оформленою, структурованою системою знань і чітко вираженими дисциплінарними межами в Європі не існує. Культура як феномен розглядається і досліджується західними фахівцями (залежності від того, про яку країну йдеться) у межах таких дисциплін, як соціальна й культурна антропологія, підґрунтям якої є емпіричний матеріал, а також соціологія, структурна лінгвістика, семіотика, психологія тощо.

Формування структури й різних напрямів сучасного культурологічного знання в Україні має особливість, що суттєво відрізняє цей процес від звичайної динаміки розвитку науки. При цьому предметна сфера культурології може бути визначена залежно від цілей культурологічного пізнання [6, 11].

До початку XXI століття спостерігаються певні зміни наукової парадигми, формується новий культурологічний категоріально-понятійний апарат, що створює умови для освоєння нових підходів до дослідження еволюції культури. Культурологія, спираючись на досягнення різних наук, створюючи інший рівень осмислення реальності, надає наукову передумову до пізнання світу в сцієнтичному ракурсі різноманіттів світів, оскільки настання техногенної цивілізації створює усе більш жорсткі умови виживання людства.

Проблемою аналізу процесів зміни й функціонування культури є виявлення внутрішнього змісту, структур інтеграції на символічному й концептуальному рівнях. Трансформація культури впливає на виявлення теоретичної структури моделі досліджуваної культури. Модель еволюції культури (далі – модель) – абстрактна ідеальна конструкція, що відображає світогляд людини в її реальному й ірреальному сприйнятті світу. Модель виступає як домінуюча категорія, що виконує функцію культурно-історичної універсалії [3].

Модель, а також її компоненти – світ культури, соціальний, політичний світи тощо – розглядаються як відкриті системи, що саморозвиваються. Відкритість моделі означає, що в її середині існують об'ємні корелятивні джерела та те, що в кожній її точці тривають процеси обміну речовиною з навколишнім середовищем. Іншою умовою здатності системи до саморозвитку є співіснування і протидія двох протилежних констант – початків, двох тенденцій – створення усередині системи певних структур, неоднорідностей та їх розсіювання. При оптимальному співвідношенні в системі цих двох

початків кожен має свою функцію: перший створює різні структури, другий немовби "відтинає зайве", тобто руйнує, розмиває ті з них, які виявляються нежиттєздатними. Так, усередині систем, здатних до самоорганізації, у процесі саморозвитку виникають найбільш прості одиниці (структури, неоднорідності) і, на думку закордонних фахівців у галузі синергетики, локальні взаємодії між ними й визначають поведінку системи, що самоорганізується [5].

Головна проблема вивчення моделі полягає в тому, що при широкому використанні в теоретичному й практичному контексті це поняття дотепер не має чіткого визначення. У гуманітарних науках воно не одержало широкого застосування, що обумовило необхідність звернення до теоретичних розробок технічних і природничих наук. Незважаючи на те, що метод моделювання ще мало розглядався в культурології, деякі аспекти моделювання відображені в працях вітчизняних і закордонних авторів [2]. Науковці виявили у своїх дослідженнях різні сторони істинності методів моделювання в процесі пізнання, акцентуючи увагу на формуванні моделі світу.

Так, у процесі пізнання людина створює свою власну модель світу, де картини світу відображають різні форми буття, природну, соціальну, культурну, політичну тощо. Механізм трансформації полягає в підтримці внутрішньої погодженості й функціональної зручності. Ієрархію структури суб'єктивного досвіду людини можна представити як результат узагальнення знань про себе та навколишній світ, що знаходить відображення у логічних рівнях. Рівень системи або підсистеми залежить від взаємодії з реальною дійсністю.

Картина світу розглядається багатьма дослідниками як скорочене й спрощене відображення всієї кількості уявлень про світ усередині даної культурної традиції. Оскільки у картині світу відображуються світоглядні погляди на світ, існують різні картини світу – міфологічна, філософська, релігійна, наукова тощо. Картина світу є частиною моделі світу, відбитком різних граней реального буття, де духовне втілюється в матеріальному й навпаки. Модель світу складається з незліченої кількості картин світу, які необхідні людині для визначення свого місця у світі та свідомого включення в реальне існування.

Наприклад, культурно-історичну обмеженість картини світу М. Хайдеггер бачить насамперед у тому, що суще, представлене як картина, предметно протипоставлене людині й перебуває в її розпорядженні. Він піддає сумніву доцільність використання терміна "картина світу" стосовно інших культурних епох, крім сучасної "новевропейської" культури. Такі характеристики картини світу, як представленість і системність він пов'язує зі сформованим у Новий час, антропоцентристським поглядом на світ, "світ став картиною, коли людина як суб'єкт підняла власне життя до командного положення загальної точки відліку" [10].

Історія дослідження поняття "картина світу" пов'язана з осмисленням "фізичної картини світу" і її соціально-філософської, культурної зміни. Праці М. Коперника, Д. Бруно, К. Кеплера, І. Ньютона сформували класичну парадигму, цілісність бачення світу. На основі цього дослідники виділяють наукову картину світу, філософську картину світу, картину світу "світ у людини", картину світу "світ у Богів". Крім цього виділяються фізичні картини світу: загальна фізична картина світу, механічна, електродинамічна, квантово-релятивістська, квантово-польова, вакуумна картини світу тощо.

У науці й різних практиках ХХ ст. склалися передумови перегляду картини світу як в природничо-наукових дисциплінах, так і на більш загальному рівні. Важлива роль в цьому належить теорії відносності, квантовій фізиці, кібернетиці, синергетиці й теорії самоорганізації, які своїми відкриттями вказували на єдність і цілісність світу, на його часовий, еволюційний характер, пов'язаність та взаємозалежність різних структур.

У процесі історичної еволюції відбувся перехід від міфологічної до теологічної, а потім до механістичної картини світу. Цей перехід був пов'язаний зі зміною типів культур. Наприклад, з руйнуванням феодального суспільства й становленням буржуазного піддавався змінам світогляд людей, що, у свою чергу, вимагало усвідомлення суспільством пріоритету цінностей самостійності й активності людської дії, нової (індивідуалістичної, протестантської) етики, пошуків індивідуальних шляхів до істини, без чого, власне, не був би можливим розвиток науки.

З розвитком науки відбувся поділ "двох культур" – природничо-наукової і гуманітарної, індивідуалістичний початок вступив у конфлікт із суспільним, загальнолюдським, що привело до поділу єдності знання й формування безлічі картин світу. По суті, світогляд людини став багаторівневим, а рівні знання сприяли розвитку різних природничо-наукових та суспільно-наукових концепцій.

Власне, поняття "картина світу" з'явилося наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в працях німецьких філософів В. Дільтея, О. Шпенглера, М. Хайдегера. У ХХ ст. нова парадигма мислення створила нові підходи до створення картини світу. Праці А. Пуанкаре, А. Ейнштейна, Н. Бора, М. Планка створили нове філософське й наукове вчення про простір і час. Вирішення проблеми світобудови стало інтегральним завданням, що має відношення до функцій культури в цілому. Як відзначав А. Ейнштейн, – "у процесі пізнання дійсності людина прагне створити просту і ясну картину світу для того, щоб замінити цю дійсність створеною картиною" [12].

Зазначимо, що гранично широке трактування картин світу виходить не тільки із системи людського знання, а й з пізнавального процесу в системі існуючого світогляду й світорозуміння.

Водночас такі компоненти людського знання, як релігія, міф і магія, формують свої специфічні картини світу – релігійні, міфологічні й містичні. Релігійні картини світу виступають як полярні протилежності науковій картині, а міфологічні й містичні – як паралельні й комплементарні природничонауковим,

філософським і космологічним картинам світу. Є очевидним, що тільки єдність усіх картин світу дозволить отримати цілісне уявлення про світ. Тому не випадково нині у суспільстві зростає зацікавленість міфологічними і містичними знаннями прадавніх народів і особливо збільшується інтерес до найбагатшого досвіду пізнання світу у філософських вченнях Прадавнього Сходу.

Ю. М. Лотман у працях, присвячених культурологічним проблемам, також використовує поняття картини світу [5]. На думку Лотмана, картина світу або "текст культури" являє собою найбільш абстрактну модель дійсності з позиції даної культури. "Картина світу співвіднесена усьому світові й у принципі включає в себе усе" [4].

Поняття картини світу є необхідним в культурологічному пізнанні культурної реальності як минулого, так і сьогодення. До того ж воно є важливим для прогнозування майбутнього.

Протягом історичного розвитку людство накопичує досвід змін якісної своєрідності різних варіацій картин світу в межах певних епох, на різних етапах розвитку економічних, соціально-політичних і культурних аспектів, залежно від етнічних і національних пріоритетів. У духовній, ментальній сфері створюються "ідеологічні" підстави культур, тобто їхні образи й картини або модель світу. Внаслідок цього модель світу є присутньою у якості ментальної підстави в будь-якій культурі [1].

Різноманітність світів припускає свободу поведінкового вибору особистості на основі реальних, сучасних тенденцій зміни картини світу. У сучасній культурі раціоналізм в "картині світу" домінує над духовною, сакральною частиною світогляду особистості. Культура має різні рівні сприйняття й відображення, поділяючи духовну сферу й матеріальну, а місце індивіда в соціокультурному просторі визначає обсяг та якість отриманої ним інформації.

Відтак, процес еволюції культури не є спонтанним, а здійснюється у чітко визначеному напрямі, оскільки заданий фізичною системою виживання людини як біологічного виду та, зрештою, адаптацією до інших систем і видів діяльності матеріального й духовного порядку. Моделювання соціокультурної системи здійснюється через сукупність сприйнятих змістів, що дає можливість людині й суспільству органічно взаємодіяти з усіма системами розвитку: життєзабезпечення, матеріальної, духовної, соціальної, культурної, політичної та ін.

У культурі формується модель світу як цілісна система, де кожний елемент безпосередньо або побічно пов'язаний з іншими. Ця система постає як узагальнена модель людського світу, яка передається у культурі й засвоюється індивідами в процесі соціалізації. Відповідно до моделі світу, що існує в культурі, здійснюються ті варіації діяльності й поведінки людей, що є характерними для певної епохи соціального розвитку. Певна модель світу в її історично конкретному змісті може бути розглянута в якості підстави культури відповідної епохи. Вона відбиває світогляд даної епохи, визначаючи не тільки пояснення й розуміння, а й переживання людини й погляди на існуючий світ.

У різноманітних типах культур, які є характерними для різних видів суспільства, що історично змінюють один одного, можна виявити як загальні інваріантні, так і особливі специфічні риси. У свідомості людини певної епохи всі ці риси поєднані в єдине ціле, оскільки свідомість у реальному її бутті – це не абстрактна свідомість взагалі, а індивідуальна та суспільна свідомість, яка набуває розвитку та має в кожному історичному епоху конкретний зміст.

Основним змістом людського знання про світ є культурні, історичні, соціальні досвіди пізнання, відображені, відповідно, природознавством, філософією й езотеричними науками, космологією [6]. Формами прояву цих знань виступають знання релігії, міфу й науки.

Культурологія дає можливість міждисциплінарного дослідження, де еволюція культури розглядається як цілісна система з динамічним циклом структурного функціонування. Образи – елементарні частки, наповнювані змістом, перетворюються в картини. Під впливом різних факторів картини здобувають на різних етапах нового змісту й сенсу, складаються в певну конструкцію, каркас якої, власне, і є моделлю світу.

Еволюція культурологічної думки показує, що її пріоритети змінюються в аспекті визначення специфіки функціонування різних елементів моделі культури, які є результатом трансляції картини світу від покоління до покоління. Трансформація культурології може розкриватися за допомогою теоретичного аналізу й емпіричного узагальнення, соціологічних, історичних, етнографічних й інших методів дослідження.

Включення всіх елементів культури у систему, що самоорганізовується, уявляється досить перспективним об'єктом культурологічного аналізу, подальше дослідження якого здатне розкрити сутнісні особливості сучасного буття культури, зокрема взаємодії в ньому традиційного й інноваційного, стійкого й історично мінливого.

Література

1. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Евразия – космос кочевника, земледельца и горца / Гачев Г. Д. – М. : Институт ДИДИК, 1999.
2. Головлев А. В. Модель в культурологии / А. В. Головлев // Модель в культурологии Сибири и Севера. – Екатеринбург : УрО РАН, 1992.
3. Дриккер А. С. Эволюция культуры: информационный отбор / Дриккер А. С. – СПб., 2000.
4. Лотман Ю.М. О метаязыке типологических описаний культуры // Учен. зап.Тарт.гос.ун-та. – 1969. – Вып.236–IV. – С.463-465.

5. Лотман Ю. М. Семиосфера: Культура и вызов. Внутри мыслящих миров: статьи, исследования, заметки / Лотман Ю. М. – СПб. : Искусство, 2000.
6. Опанасюк О.П. Інтенціональність у просторі культури: мистецтвознавчий, культурологічний та філософський аспекти: Монографія / О.П.Опанасюк. – Львів: Ліга-Прес, 2013. – 448 с.
7. Пригожин И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой: пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс ; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
8. Уайт Л. Наука о культуре / Л. Уайт // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – М.; СПб., 2006.
9. Уайт Л. Концепция эволюции в культурной антропологии. Антология исследований культуры. Том. 1. / Лесли Уайт. – СПб.: Университет. книга, 1997. – 630 с.
10. Хайдеггер М. Время картины мира /Хайдеггер М. // Время и бытие: статьи и выступления. – М.,1993.
11. Шейко В.М. Культурологія: навч. посіб. / В.М.Шейко, Ю.П.Богуцький та ін. – К.: Знання, 2012. – 494 с.
12. Эйнштейн А. Собрание научных трудов /Эйнштейн А. – М.: Наука, 1967. – Т.2.

References

1. Gachev G. D. Natsional'nye obrazy mira. Evraziya – kosmos kochevnika, zemledel'tsa i gortsa / Gachev G. D. – М. : Institut DIDIK, 1999.
2. Golovlev A. V. Model' v kul'turologii / A. V. Golovlev // Model' v kul'turologii Sibiri i Severa. – Ekaterinburg : UrO RAN, 1992.
3. Drikker A. S. Evolyutsiya kul'tury: informatsionnyy otbor / Drikker A. S. – SPb., 2000.
4. Lotman Yu.M. O metazyazyke tipologicheskikh opisaniy kul'tury // Uchen. zap.Tart.gos.un-ta. – 1969. – Vyp.236–IV. – S.463-465.
5. Lotman Yu. M. Semiosfera: Kul'tura i vyzov. Vnutri myslyashchikh mirov: stat'i, issledovaniya, zametki / Lotman Yu. M. – SPb. : Iskusstvo, 2000.
6. Опанасюк О.П. Іntenitsionalnist u prostori kultury: mystetstvoznachnyi, kulturolohichni ta filosofskiy aspekt: Monohrafiia / O.P.Opanasiuk. – Lviv: Liha-Pres, 2013. – 448 s.
7. Prigozhin I. Poryadok iz khaosa: novyy dialog cheloveka s prirodoy: per. s angl. / I. Prigozhin, I. Stengers ; obshch. red. V. I. Arshinova, Yu. L. Klimontovicha i Yu. V. Sachkova. – М. : Progress, 1986. – 432 s.
8. Uayt L. Nauka o kul'ture / L. Uayt // Antologiya issledovaniy kul'tury. Interpretatsii kul'tury. – М.; SPb., 2006. – S.19, 152, 165.
9. Uayt L. Kontsepsiya evolyutsii v kul'turnoy antropologii. Antologiya issledovaniy kul'tury. Tom. 1. / Lesli Uayt. – SPb.: Universitet. kniga, 1997. – 630 s.
10. Khaydegger. Vremya kartiny mira// Vremya i bytie: stat'i i vystupleniya. – М.,1993. – S.10.
11. Sheiko V.M. Kulturolohiia: navch. posib. / V.M.Sheiko, Yu.P.Bohutskiy, E.V.Hermanova de Dias. – К.: Znannia, 2012. – 494 s.
12. Eynshyteyn A. Sobranie nauchnykh trudov. – М.: Nauka, 1967. – Т.2. – S.138.

Волков С. М.

Эволюционные трансформации культурологии

В статье рассматривается сущность эволюционной трансформации культурологии на основе отражения мировоззрения человека в его реальном и ирреальном восприятии мира. При этом предельно широкая трактовка моделей культуры, картин мира исходит не только из системы человеческого знания, но и познавательного процесса в системе существующего мировоззрения и миропонимания. Уделяется внимание исследованиям этих процессов украинскими учеными.

Ключевые слова: эволюция, культурология, человек, картина мира.

Volkov S.

Evolutionary transformations of culturology

In the article, the essence of the evolutionary transformation of culturology is considered taking into account the reflection of worldview of the human in his real and unreal perception of the world. Extremely broad interpretation of pictures of the world comes out not only from the system of human knowledge, but also from a cognitive process in the system of the existing worldview and of understanding of the world.

The process of formation of structure and different directions of modern culturological knowledge in Ukraine are examined. The attention is paid to the fact that the subject range of culturology can be defined depending on the aims of culturological perception.

In the article the revealing of the inscape, integration structures on the symbolic and conceptual levels are shown as the problem of analysis of the processes of development and functioning of culture. It is stated that transformation of culture influences the exposure theoretical structure of the model of culture that is studied. Model of the culture evolution becomes abstractive ideal construction that reflects modern human outlook in its real and unreal perception of the world.

Attention is paid to the fact that in the process of cognition human creates his own model of the world, where the world pictures reflect the different forms of life, natural, social, cultural, political and others. In addition, the world picture is part of the world model, imprint of different verges of a real life, where the spiritual turns into material and vice versa. The world model consists of innumerable amount of the world pictures which human needs to determine his location in the world and conscious integration into the real existence.

It is stated in the research that there were pre-conditions of revision of the world picture in science and different practices of the XX century, both in natural science disciplines and at more general level. In the modern human consciousness, as well as human of the certain epoch all these features are combined in the unified whole, as consciousness in his real life is not abstract consciousness in general, but individual and public consciousness which acquires development and has specific subject-matter in every historical epoch.

Culturology enables interdisciplinary research, where the evolution of culture is examined as an integral system with the dynamic cycle of the structural functioning.

The evolution of culturological idea shows that its priorities are changing in the aspect of determination of the specific of functioning of different elements of the culture model, which are the result of translation of the world picture from generation to generation.

Integration of all elements of culture into the system, that is self-organized, appears to be rather perspective object of culturological analysis, further research of which is able to expose the features of essences of modern life of culture, in particular, co-operations of traditional and innovative, steady and historically changeable.

Key words: evolution, culturology, human, picture of the world.

УДК 008:379.8

Петрова Ірина Владиславівна
доктор культурології, доцент

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ ХІХ СТ.: ВІД ЕЛІТАРНОЇ ДО ЕГАЛІТАРНОЇ ПАРАДИГМ

Статтю присвячено процесам трансформації елітарної парадигми дозвілля в егалітарну, що яскраво виявилось з другої половини ХІХ ст. На еволюції дозвіллевих практик позначилися демократичні, соціально-економічні й урбаністичні зрушення, науково-технічний розвиток.

Ключові слова: сфера дозвілля, культурно-дозвіллеві практики, егалітаризм, гедонізм, приватне дозвілля.

ХІХ ст. – особливий період в еволюції дозвіллевих практик, на характері яких позначились демократичні зрушення, урбаністичні процеси, науково-технічні досягнення, розвиток нового типу соціально-економічних відносин. Заводи, залізнична й автомобільна мережа, машинне виробництво, телеграфний і телефонний зв'язок, електрика і радіо, фотографія і кінематограф з одного боку та ринкова економіка, наймана праця, зростання індивідуальних свобод, демократизація суспільства, формування громадської самосвідомості з іншого породили ілюзію всемогутності наукової думки, безперечну віру в технічний прогрес і посилили відчуття самодостатності людини. Саме в цей період, як ніколи раніше, відбуваються трансформаційні зрушення у напрямку перетворення елітарної парадигми дозвілля в егалітарну.

Аналіз дозвіллевих практик, що набули стрімкого розвитку завдяки багатоманітним соціальним зрушенням, раціоналізації виробництва, науковим відкриттям, але передусім – зміні культурних парадигм, здійснено у працях Є. Дукова, Т. Кендо, Д. Лівена, Е. Фукса та інших. Внаслідок зародження масової культури, коли формування єдиного комунікативного простору викликає у представників різних верств населення однакові, стандартизовані реакції, відбувається "злиття" дозвіллевих практик, призначених для різних соціальних прошарків: від захоплення кінематографією, цирком, спортивними видовищами й театральними виставами до членства в клубах і зібраннях. Ці процеси розглядаються у дослідженнях В. Беньяміна, Л. Мамфорда, Л. Саєнкової, М. Хренова тощо.

Водночас питання трансформації культурно-дозвіллевих практик ХІХ ст. у контексті "елітаризм-егалітаризм" ґрунтовного висвітлення у працях сучасних науковців не набуло. Тому метою нашого дослідження є виявлення й аналіз тих причин, які зумовили розвиток масового дозвілля.

Індустріалізація суспільства зумовила чітке розмежування соціального життя на сферу праці і сферу дозвілля, відповідно регламентуючи час на вільний і робочий. Бажаючи якомога ефективніше використати фабричне обладнання, роботодавці вимагали подовження робочого дня. На початку ХІХ ст. на багатьох прядильних фабриках і рудниках було запроваджено 14–15-годинний робочий день [6, 442]. Траплялося, коли робочий день зростав до 20 (!) годин. Питання про правове регулювання робочого часу найгостріше постало в Англії – 1802 року було прийнято перший фабричний закон "Про здоров'я і моральність учнів", згідно з яким трудовий день для фабричних учнів обмежувався 12 годинами (щоправда, роботодавці цього закону не дотримувалися).

Починаючи з 40-х років ХІХ ст., тривалість робочого дня повільно скорочувалась для різних вікових категорій і в різних галузях промисловості. Цій тенденції сприяли прийняті Фабричні акти (Англія), серед яких: закон про обмеження тривалості робочого дня для осіб 13–18 років (1833); акт про заборону жіночої і дитячої праці під землею (1842); акт про десятигодинний робочий день (1847), акт про неповний робочий день у суботу і обов'язкові перерви у роботі для підлітків і жінок не менше 1,5 годин (1850), закони 1870 та 1875 рр. про офіційні вихідні; акт про регламентацію понаднормового часу (1878). Ці реформи, супроводжувані з другої половини ХІХ ст. відстоюванням політичних і освітніх прав та їх законодавчим врегулюванням, відображають становище середнього класу, який поступово відвойовує свої життєво важливі позиції.

Модель правового регулювання тривалості робочого часу, започаткована в Англії, була перейнята згодом й іншими європейськими країнами. Так, у Франції перший закон про обмеження